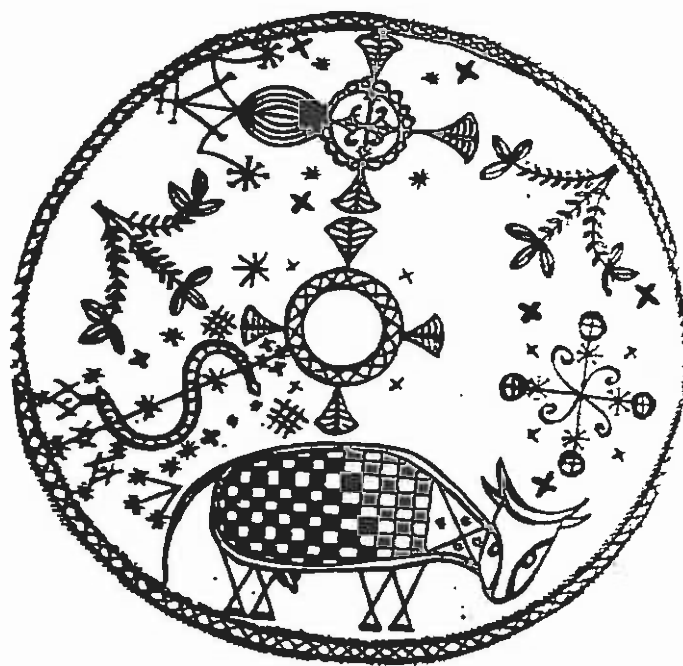

NYELVILÁG

8

2009

Magyar jövevényszavak az ausztriai német nyelvben
Egy szótárvizsgálat eredményei

HUKNÉ DR. KISS SZILVIA
KKFK

Két nép érintkezése során, különösen ha az annyira sokrétű, több területet érintő és hosszantartó, mint az a magyar és a német közötti, elkerülhetetlen a nyelvek egymásra hatása. E két nyelv esetében színesíti a nyelvek egymásra hatásának vizsgálatát a német nyelv többközpontúsága, vagyis az a tény, hogy a német nyelv több államban is hivatalos nyelv, vagy az egyik hivatalos nyelv, és e minőségében is léteznek variánsai. Ez az egymásra hatás különösen a magyar nyelv német szavak általi gazdagodásában figyelhető meg¹, köszönhetően a német nyelv nagyobb presztízisének, valamint a Magyarországra betelepült németség közvetítő szerepének is.

Megfordítva a vizsgálódást, azt tapasztaljuk, hogy a magyarországi német nyelvjárásokat kivéve a magyar jövevényszavak aránya a német nyelvben igen csekély.² A legismertebbek talán a *Husar* /huszár; *Pussta*/puszta és a *Gulasch*/gulyás szavak. Érdekes tény, hogy a Goethe Intézet és a Német Nyelvi Tanács kezdeményezésére kiírt pályázaton 2008 áprilisában 3500 beküldött szó közül a magyar eredetű *Tollpatsch* szót választotta egy szakértő zsűri a legszebbnek³. A 17. században átvett szó a magyar talpas szóból ered és *ügyetlen ember* jelentésben honosodott meg a németben.

A magyarországi német nyelvjárások esetében a többségi társadalom nyelve a magyar. Így egy kisebbségi nyelv (dialektus) áll szemben egy többségi (standard) variánssal. Ezen kívül a magyarországi német nyelvjárások fejlődése a legutóbbi időkig (a rokonlátogatások megszorodásáig és a német nyelvű média elterjedéséig hazánkban) a német standard variánstól elszigetelődve játszódtott le. Így nemcsak a már ismerttől eltérő jelenségeket nevezték meg magyar szóval (mangalica, szaloncukor, multság)⁴, hanem a társadalmi fejlődés során felbukkant új jelenségeket is (mozi). A magyar szavak átvételének szükségszerűségét diktálta a társadalmi érintkezés is. Így a 19. sz-tól kezdődően a magyar nyelv elnyomja a német dialektust Magyarországon.

A magyar irodalmi és köznyelvre tett hatás elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia idejére tehető, amikor is a német nyelv a bécsi központból kiindulva – mint hivatalos államnyelv – hatást gyakorolt az állam több nyelvére, különösen a szláv nyelvekre és a magyarra. A hivatalos nyelv mellett a német nyelv közvetítő szerepet is betöltött, valamint a katonai élet nyelve is volt. Newerkla vizsgálatai szerint így kialakult egy olyan szókinccs, amely a birodalom összes nyelvében ismert volt.⁵ Kiemelendő itt Bécs közvetítő szerepe, hiszen a bécsi dialektus a monarchia sok nyelvéből vett át elemeket, melyeket aztán tovább is közvetített. A fentiekből kiindulva a német nyelvben fellelhető magyar jövevényszavak kutatásánál nézetem szerint a már említett németországi német (Hochdeutsch) és az ausztriai német nyelvi variáns (Österreichisches Deutsch) ezen belül pedig a bécsi dialektus vizsgálata lehet érdekes, mégpedig a magyar nyelvnek az említett nyelvi variánsokkal meglévő szorosabb kapcsolata miatt.

¹ Lásd Mollay, K. 1989:231-291.

² A német egynyelvű *Wahrig Universalwörterbuch*-ot alapul véve 31. Lásd: Kiss, J. 1974:458-462

³ http://www.welt.de/kultur/article1938413/Tollpatsch_das_schoenste_Einwanderungswort.html

⁴ Gyűjtés Nagyesztergáron.

⁵ Néhány példa: licitál, puszi, kuglóf. További példákat lásd: Hukné dr. Kiss Szilvia 2007:117-121. valamint: Newerkla, S. M. 2004:11-42.

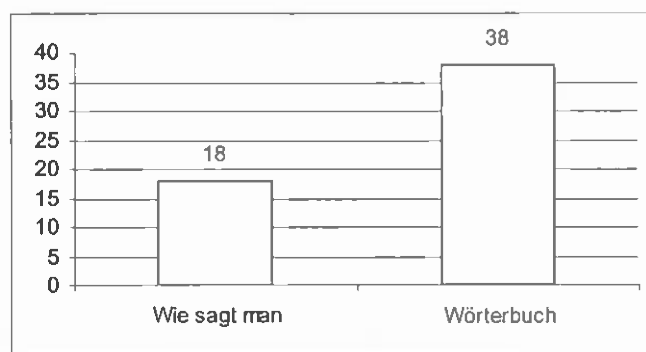
Az ausztriai német nyelvi variáns a német nyelvterület szélén helyezkedik el, és ez ki is hatott fejlődésére. A történelmi eseményeknek és az 1804-ben megalakult önálló Osztrák Császárság majd az Osztrák-Magyar Monarchia földrajzi helyzetének köszönhetően fejlődése a standard német nyelvi variánstól eltérően játszódott le. A különböző népek együttélése mindig is jellemző volt itt, így az ausztriai német is nyitottabb az idegen szavak (és kultúrák) felé, nem helyettesíti be azokat német szóval. Ez különösen a konyhaművészet nyelvében érezhető. A standard német és az ausztriai német nyelvi variáns azonban nem különbözik oly nagymértékben egymástól, nem beszélhetünk „osztrák nyelvről”.⁶ Az eltérések viszont a nyelv szinte minden területét érintik, a kiejtést (eltérő hangsúlyozás), a morfológiát (eltérő névelőhasználat, elbeszélő múltként a perfekt előnyben részesítése a preteritum ellenében), a szókincset (azonos tartalmak más szóval való megjelölése, az ausztriai németben a kicsinyítő képző nagyfokú elterjedtsége).⁷

A bécsi német dialektus főbb jellemzői a már említett nagyfokú befogadó- és közvetítőkézségen kívül a következők. Igen sokrétű és változatos, amely maga is állandó változásban van. Szinte az összes társadalmi réteg beszél és beszélt, az arisztokratáktól a hivatalnokokon keresztül a munkásokig. Története a tizenharmadik századig vezethető vissza, onnantól állandó megújulásban van. Jelentős a szláv (elsősorban cseh) és a magyar rá gyakorolt hatása.⁸

2005 júliusában Bécsben egy szótárvizsgálatot végeztem, amelynek célja a fenti hipotézisek vizsgálata volt. A két szótár a következő:

- Jakob Ebner: *Wie sagt man in Österreich, Wörterbuch der Österreichischen Besonderheiten, Deutsches Taschenwörterbuch, Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich, Dudenverlag, 1998 (A továbbiakban: *Wie sagt man...*)*
- Maria Hornung: *Wörterbuch der Wiener Mundart, ÖBV, Pädagogischer Verlag, Wien 1998 (A továbbiakban: *Wörterbuch*)*

Az első – *Wie sagt man...* (Hogyan mondjuk Ausztriában) – az ausztriai németnek az irodalmi némettől eltérő kifejezéseit foglalja össze, míg a másik – *Wörterbuch* – a bécsi nyelvjárás szótára. Bár a fellelt szócikkek száma alulmúlta a várakozást, egymáshoz viszonyított arányuk igazolta azt. Mennyiségileg a következő összehasonlítás tehető⁹:

Megvizsgálva és csoportosítva az így fellelt korpuszt elmondható, hogy a szócikkek hét nagyobb csoportba különíthetők el. Az adott népet, népcsoportot, ill. egyes tagjait megjelölőkre (6 db), az államérettel kapcsolatos kifejezésre (1 db), egyes foglalkozásokat jelölőkre (6), a mindennapi élet

⁶ Megjegyzendő, hogy az Európai Unió által elfogadott, a német nyelvi standardtól eltérő 23 ausztriai német kifejezés mind a gasztronómiát érinti.

⁷ Példák: kiejtés: *Kaffee*, morfológia: *die Cola hehett das Cola; ich ging helyett ich bin gegangen*; szókincs: *Kartoffel* helyett *Erdäpfel; Mädchen* helyett *Mäderl*

⁸ Hornung 1998:9.

⁹ A két szótár szócikkei között természetesen vannak átfedések.

és társas érintkezés kifejezéseire, (15 db.), a konyhaművészetet (13) és az öltözködést (4) érintőkre, ezen kívül külön csoportot képeznek az ironikus, esetenként gúnyos, tréfás elemek (7). Az alábbi táblázatokban ezek a csoportok találhatóak alfabetikus sorrendben¹⁰, az ausztriai németben, illetve a bécsi német dialektusban viselt jelentésükkel. Emellett megadom az adott szó etimológiáját és a használatra vonatkozó érdekességeket is.

A csoportosítás után elsőként szembevetendő, hogy Newerkla kutatásaival ellentétben a felsorolt szócikkek közül csupán egy utal az államéletre, amely a két nyelv, ill. nép viszonyának aszimmetrikus voltát jelzi. A megszokottól eltérő tartalmakat jelző szavakat az ausztriai német és a bécsi dialektus is átvette, így a magyar ételek és a különleges ruhadarabok eredeti nyelven jelennek meg. A foglalkozások szinte mindegyike egyszerűbb foglalkozást jelöl, ami utalhat a szó átvételekor a magyarok által betöltött jellemző társadalmi szintre. Az utolsó csoport tartalmazza a magyarok viselkedését, vélt vagy valós jellemvonásait gyakran ironikusan, gúnyosan vagy tréfásan tárgyáló kifejezéseket is.

Az átvett szavak sikeres beilleszkedésére példa az összetételekben, szólásokban való gyakori felbukkanásuk, illetve az, hogy felhasználásukkal új szavak képződtek. (*Gulasch, Husar, Schani*). Az írásmódra és a hangsúlyozásra jellemző, hogy az ausztriai német hajlamosabb meghagyni az eredeti írásmódot és hangsúlyozást, mint a belnémet. (Magyar ↔ Madjar, Lehár)

Nép, népcsoport, illetve azok egyes tagjainak megnevezése

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
Bácsi (der)	magyar ember (nem lázadó típus)	bácsi	Elsősorban a bécsi dialektusban fellelhető, de ott is ritkán használt ebben az értelemben.
<i>Dzigéina</i> (der)	cigány/roma	cigány	
<i>Janschi</i> (der)	Hans, magyar férfi	Jancsi	Régi bécsi német dialektusban volt használatos.
Lehár	Lehár (Ferenc)		Zeneszerző. A szócikk kiemeli, hogy a magyarhoz hasonlóan Ausztriában az első szótag hangsúlyos.
Magyar (der)	magyar ember	magyar	A belnémet használatban: <i>Madjar</i> helyesírással.
magyarisch	magyar	magyar	melléknév (mn.)

Államélet

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
Forint (der) (Tsz: -c)	forint (magyar fizetőegység)	forint	A szó többes száma az irodalmi németben eltér (s).

Foglalkozásnevek

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
<i>Bakschani</i> (der)	parkőr	park németül (n.) (Park) + Sanyi	Régi bécsi dialektusban volt használatos.
<i>Ballschani/Boilschani/Goischani</i> (der)	labdaszedő	labda n. (Ball) + Sanyi	
<i>Brotschani</i> (der)	kenyeresfiú	kenyér n. (Brot) + Sanyi	Régi bécsi dialektusban volt használatos.

¹⁰ Némely szó értelemszerűen mindkét szótárban megtalálható. Az egyszerűbb megkülönböztetés végett a *Wörterbuch* szavait dőlt betűvel jelöltem. A *Wörterbuch* kiejtés szerint lejegyzett szócikkeit egyszerűsített helyesírással vettem át. A többjelentésű szavak értelemszerűen több csoportban is előfordulnak.

Husá (der)	huszár	huszár	
Mischko (der)	csapos	Miska	Kihalt, régi bécsi dialektusban volt használatos.
Schani (der)	pincér, pikolófiú	Sanyi	Jellemzően Bécsben használatos.

Mindennapi élet, társas érintkezés

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
Bácsi/ <i>Badschi</i> (der)	(nagy)bácsi, közeli barát, kedves ismerős	bácsi	A névvel együtt használatos.
<i>Dschadasch</i> (der)	csárdás, élénk magyar néptánc	csárdás	Korábban Bécsben is előszeretettel táncolták.
<i>Dschuari-muari</i> (der)	káosz, összevisszaság	csuri-muri	
<i>Dschuari-muari</i>	csekély, haszontalan	csuri-muri	
<i>Dsigéina</i> (der)	nyughatatlan, kétes életvitelű ember	cigány	
<i>dsigénian</i>	nyughatatlanul csavarog	cigány	
<i>husárisch</i>	huszáros, vagyis derekas, jóvágású	huszáros	melléknév
<i>husárisch</i>	nagyon	huszáros	határozó
<i>Husár'ln</i> (das)	tarok	huszár	társas kártyajáték
<i>Husárndempe</i> (der)	Huszárok temploma (Husarentempel)	huszár + templom n. (Tempel)	Kis klasszicista épület Mödlingnél.
Maschekseite/ Maschickseite /Maschekseite(n) (die)	háttoldal, ellenkező oldal	másik + oldal n. (Seite)	Átvitt értelemben is használatos: <i>az élet árnyékos oldala</i> .
Mullatschag /Mullatschak (der)	vidám ünneplés (esetleges tányértöréssel a végén)	multság	
mulattieren	részt venni a mulatozáson	mulatozni	
Schani (der)	segéderő	Sanyi	Átvitt értelemben is: „ <i>Ich bin doch nicht dein Schani!</i> ” (Nem vagyok a rabszolgád!)
Schanigarten (der)	kis szabadtéri vendéglő (általában néhány, a járdára kitett asztallal)	Sanyi + kert n. (Garten)	Jellemzően Bécsben használatos.

Konyhaművészet

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
<i>Báprika/Paprika</i> (der)	paprika (növény és fűszer)	paprika	Jelzős szerkezetben is: <i>gfüde Báprika</i> (töltött paprika)
<i>Dschuari-muari</i> (der)	boros limonádé	csuri-muri	
Fogosch (der)	fogas (halfajta)	fogas	
Gulasch/Gulyas/ Golasch/Gollasch (das)	gulyás	gulyás	A belnémet és az eredeti magyar helyesírás is használatos. Az o-betűs variánsok a régebbiek. Szólásban is: „ <i>I moch a Golasch aus dia</i> ” (Gulyást csinállok belőled.) vagyis <i>miszlikbe apritalak</i> . (fenyegetés)
<i>Golaschfleisch</i> (das)	gulyáshús	gulyás + hús n. (Fleisch)	
<i>Golaschhütt(n)</i> (die)	gulyást áruló stand	gulyás + házikó, stand n. (Hütte)	
<i>Golaschkhanon</i> (die)	gulyáságyú	gulyás + ágyú n. (Kanone)	
<i>Golaschreindl</i> (das)	gulyásfőző lábas	gulyás + lábas n. (Reindl)	
<i>Golaschsoft</i> (das)	gulyáslé	gulyás + lé n. (Saft)	

<i>Husárugroßn</i> (der)	huszárfánkocska	huszár + fánk n. (Krapfen)	Mogyorós tésztából ribizililekvárral készült teasütemény.
Palatschinke/ <i>Balatschinken</i> (die)	vékony feltekert tészta (palacsinta), többek között lekvárral töltve	palacsinta	Általában többes számban használatos.
Pogatsche/ <i>Bogátschn</i> (die) valamint <i>Bogátschal</i> / <i>Pogatscherl</i> (das)	lapos tészta, általában tepertővel	pogácsa	A <i>Wörterbuch</i> a szintén igen elterjedt kicsinyítőképzős alakot is megadja.
Szegedinergulasch/ Szegedinergulasch (der)	csípős gulyás savanyú káposztával	Szeged + gulyás	Elkészítési módja megegyezik a Magyarországon ismert <i>székegygulyáséval</i> .

Öltözködés

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
<i>Bagantsch</i> (der)	fűzős cipő; idéltlen cipő	bakancs	
<i>Dschacko</i> / <i>Tschako</i> (der)	csákó; gyerekeknek hegyes fejfedő (játékból készülhet papírból is)	csákó	Szólásokban is: „Einen <i>am Dschako griegn</i> .” (Kap egyet a csákójára) vagyis <i>fejbe kólintják</i> .
Gate, Gatehose, Gatje/Gatihosn (die)	hosszú, fehér férfi(alsó)nadrág	Gatya, gatya + nadrág n. (Hose)	
<i>Gulaschreindl</i> (das)	kis kerek kalap egyenes karimával	gulyás + lábos n. (Reindl)	Ld.: gulyásfőző lábos

Ironikus, tréfás, illetve gúnyszavak

Szótári alak	Jelentés	Etimológia	Megjegyzés
<i>Bagantsch</i> (der)	gyalogos katona	bakancs	
<i>Daschek</i> (der)	átvert/beccsapott személy	tessék	Régi bécsi dialektusban volt használatos.
<i>Dsigéinafeia</i> (das)	„cigánytűz”	cigány+tűz n. (Feuer)	Tréfásan: „ <i>Dsigéinafeia schlogen</i> ” (Cigánytűzet csíhol.) vagyis két kezét a test előtt keresztelve ütögeti a felkarjait
<i>Golaschgods’ocka</i> (der)	nagy pocak	gulyás + temető n. (Gottesacker)	Régi bécsi dialektusban volt használatos.
<i>Husarendempe</i> (der)	puccos vénasszony	huszár + templom n. (Tempel)	Ld.: Husarendempe
<i>Leibhusá’r</i> (der)	bolha	test n. (Leib) + huszár	tréfás kifejezés
Tattedl/Thaddädl/ Datédl/Dadédl (der)	akarategyenge, együgyű, ügyetlen ember	tedd ide, tedd oda (legény)	Régi bécsi népies színdarabok meghatározó figurája.

Felhasznált irodalom

Ebner, J. (1998): *Wie sagt man in Österreich, Wörterbuch der Österreichischen Besonderheiten, Deutsches Taschenwörterbuch*, Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich, Dudenverlag.

Erb, M. (1997): *Ungarische Lehnwörter in den neueren deutschen Sprachinseln Ungarns bis 1945* (kandidátusi értekezés)

Hornung, M. (1998): *Wörterbuch der Wiener Mundart*, ÖBV, Pädagogischer Verlag, Wien.

Hukné Kiss, Sz (2007): A magyar jövevényszavak elterjedtsége és szerepe a német nyelvben. In: *Szakmai füzetek* 18. szám. BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Budapest, 117-121. old

Hutterer, Cl. J. (1991): *Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn*. In: Manherz, K. (Hrg.): *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*, Lehrbuchverlag, Budapest, 313-345.

- Hutterer, Cl. J. (1991): Deutsch-ungarischer Lehnwortaustausch. In: Manherz, K. (Hrg.): *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*, Lehrbuchverlag, Budapest, 409-427.
- Kiss, J. (1974): A német nyelv magyar jövevényszavai és a der, die, das. In: *Magyar Nyelv* 70. S: 458-462.
- Mollay, K. (1989): A német-magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs, J. (Hrg.): *Nyelvünk a Duna-tájon*, Tankönyvkiadó, Budapest, 231-291.
- Newerkla, S. M. (2004): Rozmanitost jazyků a kultur v Rakousku-Uhersku a jejich kovergenční tendence. In: *Comparativ Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil, Michael Moser. Brno: Ústav slavistky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 11–42. (Recenzió: Zoltán András http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2004_04/cikk.php?id=1315)
- Weinreich, U. (1977): *Sprachen in Kontakt: Beck'sche Elementerbücher*, Verlag G. H. Beck, München. http://www.welt.de/kultur/article1938413/Tollpatsch_das_schoenste_Einwanderungswort.htm